

УДК 347.91/95

ПРОВАДЖЕННЯ В СПРАВАХ ПРО ВИЗНАННЯ НЕОБҐРУНТОВАНИМИ АКТИВІВ ТА ЇХ ВИТРЕБУВАННЯ ЯК ВИД ГАЛУЗЕВО-МАТЕРІАЛЬНОЇ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ СПРАВ ПОЗОВНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Бобрик В.І., к. ю. н.,
завідувач наукового відділу
Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва
імені академіка Ф.Г. Бурчака Національної академії правових наук України

У статті досліджується матеріально-правова та процесуальна природа нового виду позовного провадження в цивільному судочинстві України – провадження в справах про визнання необґрунтованими активів та їх витребування. Визначається вплив цього виду провадження на подальшу галузево-матеріальну диференціацію цивільного процесуального законодавства. Аналізується позиція законодавця під час прийняття відповідних законодавчих змін. Розкриваються основні процесуальні засади, які мав би врахувати законодавець під час запровадження процесуального регулювання особливостей позовного провадження в справах про визнання необґрунтованими активів та їх витребування.

Ключові слова: цивільне судочинство, позовне провадження, цивільне процесуальне законодавство, галузево-матеріальна диференціація, справи про визнання необґрунтованими активів.

В статье исследуется материально-правовая и процессуальная природа нового вида искового производства в гражданском судопроизводстве Украины – производство по делам о признании необоснованными активов и их истребовании. Определяется влияние этого вида производства на дальнейшую отраслевую материальную дифференциацию гражданского процессуального законодательства. Анализируется позиция законодателя при принятии соответствующих законодательных изменений. Раскрываются основные процессуальные основы, которые должен учесть законодатель при введении процессуального регулирования особенностей искового производства по делам о признании необоснованными активов и их истребовании.

Ключевые слова: гражданское судопроизводство, исковое производство, гражданское процессуальное законодательство, отраслевая материальная дифференциация, дела о признании необоснованными активов.

Bobrik V.I. PROCEEDINGS ON THE RECOGNITION OF ASSETS AND THEIR UNFOUNDED AS A KIND OF VINDICATION INDUSTRY MATERIAL DIFFERENTIATION AFFAIRS ACTION PROCEEDINGS OF CIVIL PROCEDURE

The article examines the substantive and procedural nature of a new kind of action proceedings in civil proceedings in Ukraine – proceedings concerning the recognition of assets and their unjustified reclamation. Determined the impact of this type of production to further industry material differentiation of civil procedural law. Analyzes the position of the legislator in making appropriate legislative changes. Reveals the basic procedural framework that lawmakers should consider the introduction of procedural regulation peculiarities action proceedings in cases of unjustified assets and recognition of their vindication.

Key words: civil proceedings, civil proceedings, civil procedural law, industrial material differentiation, proceedings for recognition unfounded assets.

Постановка проблеми. Як відомо, Верховна Рада України 12 лютого 2015 року прийняла Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції» (набирає чинності 4 березня 2015 року). Цим законом розділ III Цивільного процесуального кодексу України доповнюється з 4 червня 2015 року новою главою 9 «Особливості позовного провадження у справах про визнання необґрунтованими активів та їх витребування».

Зазначене провадження без перебільшення варто визнати першим видом у цивільному процесуальному законодавстві галузево-матеріальної диференціації справ позовного провадження цивільного судочинства за рахунок інтеграції в цивільне процесуальне законодавство норм процесуального характеру законодавства у сфері запобігання та протидії корупції. Уже сам по собі факт запрова-

дження до Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) такого нового процесуального інституту свідчить про актуальність для науки цивільного процесуального права цього нововведення, а відтак й потребує відповідного наукового дослідження.

Ступінь розробленості проблеми. Питання вдосконалення цивільного процесуального регулювання та процесуального законодавства є предметом дослідження мало не кожного вченого-процесуаліста, зокрема таких провідних відомих українських і російських науковців різних часів, як С.С. Бичкова, О.Т. Боннер, С.В. Васильєв, Є.В. Васильковський, Н.А. Громошина, Ю.М. Грошевий, В.В. Комаров, І.Б. Коліушко, С.О. Короєд, Р.О. Куйбіда, О.Г. Лук'янова, Д.Д. Луспеник, Е.М. Мурад'ян, В.А. Мусін, Є.В. Слепченко, В.І. Тертишніков, Н.А. Чечіна, Д.М. Чечот, С.Я. Фурса, Д.М. Шадура, М.С. Шакарян, М.І. Штефан, В.В. Ярков та інших, праці яких і стали теоретичною основою нашого дослі-

дження. Науковці в основному порушують проблемні питання про співвідношення процесуальних норм і тих матеріальних норм, які містять процесуальні елементи, розглядають межі допустимості втручання матеріального законодавства в регулювання процесуальних відносин, вивчають міжгалузеві зв'язки матеріального права з галузями процесуального права, виокремлюють колізії між процесуальними та матеріальними нормами тощо. Водночас у юридичній літературі залишається малодослідженим зосередження в Цивільному процесуальному кодексі України матеріально-правових норм, що визначатимуть особливості провадження в окремих категоріях спорів, а також матеріально-правова та процесуальна природа провадження в справах про визнання необґрунтованими активів та їх витребування. Розкриття правової природи цього виду провадження та його вплив на подальшу галузево-матеріальну диференціацію цивільного процесуального законодавства і є **метою цієї статті.**

Виклад основного матеріалу. Нова глава 9 розділу III ЦПК України передбачає передумови права на пред'явлення позову, зазначаючи, що позов про визнання необґрунтованими активів (тобто грошові кошти або інше майно, а також доходи від них) та їх витребування подається в інтересах держави прокурором упродовж строку загальної позовної давності з дня набрання законної сили обвинувальним вироком щодо особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. При цьому визначається, що позов про визнання необґрунтованими активів та їх витребування може бути пред'явлено до таких осіб: 1) особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування (тобто особи, зазначені в п. 1 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції»), стосовно якої набрав законної сили обвинувальний вирок суду за вчинення корупційного злочину або легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом; 2) особи, пов'язані із зазначеними особами, тобто юридичної особи, яка є власником (користувачем) майна, стосовно якого існують докази того, що воно отримано або що ним користується чи розпоряджається (розпоряджалася) особа, указана вище.

Процесуальний закон також покладає на прокурора процесуальні обов'язки щодо доказування в цій категорії справ, передбачаючи, що в разі пред'явлення позову до зазначених осіб прокурор вживає заходів щодо встановлення майна, стосовно якого існують докази того, що воно отримано вказаною особою або що ним користується чи розпоряджається (розпоряджалася) така особа. При цьому зауважується, що в разі встановлення такого майна обов'язковим є також пред'явлення позову до юридичної особи, яка є його власником (користувачем).

Крім того, новий процесуальний механізм передбачає й матеріально-правові підстави визнання в судовому порядку активів необґрунтованими, зокрема суд визнає необґрунтованими активи, якщо судом на підставі поданих доказів не встановлено, що активи або

грошові кошти, необхідні для придбання активів, щодо яких поданий позов про визнання їх необґрунтованими, були набуті на законній підставі.

Також процесуальний закон встановлює й матеріально-правові наслідки задоволення судом такого позову. Так, активи, визнані судом необґрунтованими, стягуються в дохід держави, а в разі визнання необґрунтованими частини активів у дохід держави стягується частина активів відповідача, яка визнана необґрунтованою, а в разі неможливості виділення такої частини – її вартість. У разі ж неможливості звернення стягнення на активи, визнані необґрунтованими, на відповідача покладається обов'язок сплатити вартість таких активів. Стягнення в дохід держави активів, визнаних судом необґрунтованими, здійснюється в порядку, встановленому Законом України «Про виконавче провадження».

Аналіз наведених норм нової глави 9 розділу III ЦПК України дає підстави для висновку, що провадження в справах про визнання необґрунтованими активів та їх витребування визначає механізм позбавлення відповідача (фізичну або юридичну особу) певного майна та обертання цього майна в дохід держави. Тобто мова йде про зміну виду власності: з приватної на державну. Фактично йдеться про процедуру «цивільно-правової конфіскації» майна відповідача, якщо він не доведе законність їх набуття.

Нова глава містить як процесуальні норми, так і матеріальні. Зокрема, до процесуальних варто віднести передумови права на пред'явлення позову, визначення (у тому числі визначення позивача-прокурора як його процесуальну заінтересованість на порушення справи в суді), покладення на прокурора процесуального обов'язку щодо доказування стосовно переліку майна, перебування цього майна в певній особі та наявності у цієї особи властивостей відповідача в такій справі. До матеріальних норм варто віднести підстави для задоволення позову (що одночасно становить предмет доказування), визначення суб'єктів – позивача та відповідача, строк звернення до суду з таким позовом, спосіб захисту права, що застосовується судом, та матеріально-правові наслідки задоволення судом такого позову.

З огляду на такий новий підхід парламенту до регулювання цивільних процесуальних відносин вважаємо за необхідне з'ясувати думку законодавця під час прийняття таких законодавчих змін у запропонованій редакції шляхом включення до ЦПК України самостійного виду матеріально-галузевого провадження з поєднанням норм як матеріального, так і процесуального характеру. Так, з пояснювальної записки до законопроекту немає чітких мотивів запровадження правового інституту витребування необґрунтованого майна шляхом внесення змін до Цивільного процесуального Закону України щодо визначення підстав та правових наслідків витребування необґрунтованого майна.

Водночас у своїх зауваженнях до цього законопроекту Головне юридичне управління Апарату Верховної Ради України зауважує,

що такі радикальні новації не враховують загальних засад Цивільного процесуального кодексу України в контексті завдань та принципів цивільного судочинства, а також засадничі принципи вітчизняної кримінально-правової доктрини. Адже на відміну від кримінального процесу, де діє презумпція невинуватості, у цивільному судочинстві діє презумпція винності відповідача, тобто особа вважається винною, доки не доведе відсутність своєї вини.

З таким висновком нам важко погодитись, оскільки в новому механізмі якраз і діє презумпція вини відповідача: він вважається таким, що набув активи неправомірно, доки він не доведе (а суд не встановить), що активи або грошові кошти, необхідні для придбання активів, щодо яких поданий позов про визнання їх необґрунтованими, були набуті на законній підставі.

Неможна повністю погодитись із зауваженням Головного юридичного управління Апарату Верховної Ради України щодо незрозумілості, в інтересах якого саме органу державної влади чи органу місцевого самоврядування подаватиметься позов прокурора, а також які правові наслідки наставатимуть у разі незвернення прокурора з відповідним позовом до суду протягом загальних строків позовної давності. Так, по-перше, позов подається прокурором саме в інтересах держави без зазначення конкретного органу державної влади чи органу місцевого самоврядування (у такому випадку абз. 2 ч. 2 ст. 45 ЦПК України прямо визначає, що позивачем буде саме прокурор), а активи стягуються саме в дохід держави; по-друге, як ми встановили вище, норми щодо строку звернення до суду (строку загальної позовної давності, тобто три роки) є матеріальними, цей строк починає свій перебіг із дня набрання законної сили обвинувальним вироком та може бути поновлений, якщо був пропущений із поважних причин (відповідно до норм Цивільного кодексу України), а відсутність підстав для його поновлення тягне за собою відмову в позові.

Потребують критики й зауваження Головного юридичного управління Апарату Верховної Ради України щодо повноважень прокурора вживати заходи щодо встановлення майна, адже такі повноваження, як нами встановлено вище, є процесуальними та виникають у прокурора як позивача в силу норм ЦПК України для надання суду доказів із метою встановлення обставин, що входять у предмет доказування зазначеної категорії справ.

Водночас під час запровадження такого механізму законодавцю варто було врахувати й рекомендації щодо конфіскації активів поза кримінальним провадженням, розроблені спеціалістами Всесвітнього банку, стосовно забезпечення повернення викрадених активів, отриманих унаслідок злочинів, у тому числі й посадовими особами у вигляді хабарів [1].

Не зупиняючись на аналізі матеріально-правових підстав застосування конфіскації активів поза кримінальним провадженням (у тому числі іррегулярних активів, відповідачів тощо), вважаємо за необхідне висвітлити ос-

новні процесуальні засади, які мав би врахувати законодавець під час запровадження процесуального регулювання особливостей позовного провадження в справах про визнання необґрунтованими активів та їх витребування.

По-перше, варто в новій главі ЦПК України чітко закріпити процесуальні норми та вимоги, що пред'являються до доказування в цій категорії справ. Для цього необхідно в ЦПК України закріпити додаткові вимоги до позовної заяви прокурора, а також заперечення володільця активів, включаючи чіткі критерії щодо доказування відповідачем «законності підстави» набуття ним активів або грошових коштів, необхідних для придбання активів, та критерії щодо допустимості використання позивачем певних засобів доказування (зокрема, непрямих доказів і показань із чужих слів).

По-друге, нова глава ЦПК України з огляду на мету, яку переслідує запроваджений механізм конфіскації активів поза кримінальним провадженням, повинна містити й відповідні процесуальні гарантії для осіб із потенційно законним інтересом щодо конфіскованого майна: такі особи повинні бути обов'язково повідомлені про початок судового провадження. Варто передбачити й процесуальний механізм забезпечення прав кредиторів, майнові інтереси яких забезпечені заставленим майном, на яке вимагається звернути стягнення в порядку конфіскації активів.

Крім того, перелік осіб-відповідачів варто доповнити фізичними та юридичними особами, у власність яких було «переведено» (передано) спірні активи, які знали або не могли не знати, що отримані ними у власність активи було набуто незаконним шляхом.

По-третє, необхідно більш чітко визначити підстави для ухвалення судового рішення. З огляду на принцип змагальності, варто допустити можливість ухвалення рішення суду про задоволення позову, якщо належним чином повідомлені володільці-відповідачі залишили позов без заперечення, а активи – без витребування. Можливо, варто допустити й інститут мирової угоди в таких справах, де б сторонам надавалася можливість визначати, яке майно відповідача буде конфісовано за рішенням суду.

Важливим аспектом є також гарантії відповідача-власника, який «виграє» справу та доведе законність набуття спірних активів. Зокрема, слід врегулювати, чи можна в таких випадках визнавати таке рішення суду преюдицією законності набуття відповідачем у власність активів у наступних майбутніх справах, пов'язаних із оспорюванням відповідних правочинів щодо цього майна з попереднім його власником.

З огляду на транскордонний характер злочинів, пов'язаних із відмиванням коштів, здобутих злочинним шляхом, варто в ЦПК України приділити увагу й питанням міжнародного цивільного процесу. Зокрема, встановити процедуру отримання та виконання запиту іноземної держави на конфіскацію активів: нерухомого майна, що знаходиться на території держави.

Потребує також розробки механізм повернення активів потерпілій стороні, якщо така є, в тому числі й за кордон.

Висновки. Таким чином, вивчення правової природи провадження в справах про визнання необґрунтованими активів та їх витребування дає підстави для висновку, що запроваджений у цивільне процесуальне законодавство України механізм конфіскації активів поза кримінальним провадженням потребує більш детального процесуального регулювання, без якого неможлива побудова ефективного механізму цивільно-процесуального регулювання особливостей позовного провадження в

справах про визнання необґрунтованими активів та їх витребування. Запровадження такого механізму та практика його застосування має сприяти поширенню галузево-матеріальної диференціації цивільного процесуального законодавства й на інші справи позовного провадження цивільного судочинства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гринберг Т. Возврат похищенных активов: руководство по конфискации активов вне уголовного производства / Т. Гринберг, Л. Сэмюэль, В. Грант, Л. Грей. – пер. с англ. – М. : Альпина Паблишерз, 2010. – 356 с.